

Османова Г.

Бакинський Державний Університет

ЦИФРА ТРИ В АЗЕРБАЙДЖАНСЬКИХ КАЗКАХ

Мета дослідження – визначення семантико-стилістичних функцій цифри три в азербайджанських казках. **Завдання дослідження:** огляд та аналіз теоретичної літератури, пов'язаної з темою; виявлення смислових відтінків цифри три в азербайджанських казках.

Методи та методології. У статті цифра три виявляється та оцінюється шляхом описового методу. Основним методологічним джерелом дослідження вступають азербайджанські казки. Як джерела використані також такі методи, як науково-теоретичні погляди азербайджанських, турецьких і російських вчених на цю тему.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що аналізуються відмінні семантичні особливості три цифри в азербайджанських казках. Зазначається, що у всіх давніх ритуалах через віру в магію числа три процеси повторюються тричі. Наголошується, що в деяких регіонах при перев'язуванні талії нареченої стрічкою їй на голову тричі надягають та знімають чоловічу шапку. Також від псування і пристриту джгуть узерлик («могильник») і тричі проводять рукою з рослиною навколо голови, що димиться, що також свідчить про містику цього числа. Вогнища та казани з трьома ніжками, що мають важливе значення у тюркській культурі, також пов'язані з потрійною системою. Зазначається, що згідно з тюркським світоглядом, оскільки дух вогнища селиться в цих казанах, дуже важливо, щоб вони були з трьома ніжками. Ніжки казанів символізують минуле, сьогодення та майбутнє.

Висновок. У висновку наголошується, що особливе ставлення до цифр є у багатьох народів, у тому числі й у тюркських, і це знаходить своє відображення у фольклорі, зокрема в міфологічному мисленні огузькому. Наголошується, що кожне плем'я мало свою цифру, число, і згодом деякі з них вважалися сакраментальними – священними, які приносять успіх. Вказується, що цифра три вважалася священною для тюркських народів. У цій статті досліджувалися символічні значення цифри три в азербайджанських казках пояснюються з точки зору їх символічної значущості та семантичних особливостей. Аналіз цієї цифри проводиться з урахуванням тюркської системи вірувань. У статті семантичні функції цифри три в азербайджанських казках розглядаються в таких аспектах, як простір, час, спроба та ін.

Ключові слова: азербайджанські казки, цифра три, смислові відтінки, простір, час, предмети, потрійність.

Вступ. Цифри, відбиті у фольклорі, у системі давніх вірувань, у міфологічному світогляді, допомагають розкрити культурну спадщину, мислення народу.

У тюркському, в тому числі в азербайджанському фольклорі, що відображає спосіб життя, психологію народу, цифра три виконує важливу семантико-стилістичну функцію та формує синтаксичні конструкції з іменниками, до яких воно відноситься.

Мета дослідження – визначення семантико-стилістичних функцій цифри три в азербайджанських казках.

Завдання дослідження:

1) огляд та аналіз теоретичної літератури, пов'язаної з темою;

2) виявлення смислових відтінків цифри три в азербайджанських казках.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що аналізуються відмінні семантичні особливості три цифри в азербайджанських казках.

Джерела дослідження. Основне джерело дослідження – азербайджанські казки. Як джерела використані також дослідження, науково-теоретичні погляди азербайджанських, турецьких і російських вчених на цю тему. Серед азербайджанських дослідників, які зробили вагомий внесок у казкознавство, можна назвати таких учених, як Ю. Ефендієв, О. Алієв, І. Рустамзаде, В. Іскендерова, Б. Абдулла та ін.

І. Сакральність цифри три у тюркському мисленні

Числа завжди займали важливе місце у суспільному житті тюрків і носили різні семантичні навантаження у їхньому світогляді. Числа, що часто зустрічаються у фольклорних

зразках тюркських народів (легенди, оповіді, епоси, казки, баяти, прислів'я та приказки та інші жанри), містять інформацію про глибинні пласти їх світогляду. У давньотюркських міфологічних текстах поряд із числами сім, дев'ять і сорок часто вживається і три.

У шаманізму цифра три – одне з чисел, що відрізняються сакральністю. «За поданням алтайців-шаманістів, духи мешкають у трьох сферах: під землею, на землі та на небі. Духів підземних зазвичай називають Кормос, духів неба – Кудай, духів землі – Єрсу (букв: земля – вода), або алтай» [4]. На ранній стадії міфоепічного мислення числа, будучи сакральним засобом космізації світу, могли мати різні значення. Згідно з давньотюркським мисленням, виникнення та формування земної кулі підпорядковано певній послідовності: «Космічна модель всесвіту в основному має тривимірну сутність: верхній світ (небо) – житло богів і чистих духів; середній світ (земля) – житло людей; підземний світ – житло злих духів, диявола і чортів» [3]. «В етрусських та тюркських віруваннях три вертикальні поділи всесвіту теж відповідають цьому: небо, земна поверхня, підземний світ. Прохідні двері з одного світу в інший у етрусків і залізний проріз у тюрків пов'язані з одними й тими самими міфічними поглядами» [2].

У грецькій міфології, так само, як і в тюркській та єгипетській міфології, всесвіт починається з хаосу. Із цього хаосу виникло три безсмертні істоти під загальною назвою – Тенгри: Гайя, відома як «Мати Земля», володар темряви, підземного світу Тартарос і відомий нам як бог кохання Ерос.

Мати Земля, що є головною фігурою Матері Богині, – образ, що втілює зв'язок дітородної функції жінки із землею. Таким чином, люди вірили в те, що вона сама народила і створила весь світ. Навіть у грецькій міфології існує вірування, що жінки свою дітородну функцію уособлюють саме землею.

Хумай/Умай, як міфологічна фігура, високошановне жіноче божество, описується як жінка з трироговою короною на голові, одягнена в розкішний одяг, або як триногий білий олень чудової краси. В.М. Жирмунський зазначає, що на знаменитому Кургінському валуні зображена сцена уклінності: центральні персонажі – Тенгри, жажливо величезна і грізна личина, жінка (Умай) у довгостатевому одязі, поверх якого накинутий візерунковий халат, на голові у неї трирогий головний, що сидить правіше і трохи позаду жінки. Перед ними схилили коліна та схилили голови воїни» [15].

В епосі «Огуз хан» наявність трьох дітей у кожній із дружин хана також пов'язана з містикою створення світу.

Ерлик тричі ходив до океану за велінням Бога, щоб дістати з дна океану шмат землі, і був відправлений Богом у дев'яте коло під землею за свої витівки.

У зв'язку з віруванням про три шари піднебіння живлющий водоймище, іменований Молочним озером, також знаходиться на третьому шарі піднебіння. Згідно з віруванням, люди, які в майбутньому прийдуть у цей світ, живуть у цій водоймі.

Жива вода – менгюсу, що дарує життя, безсмертя, знайшла своє відображення і в епосі «Кероглу».

Той факт, що ця вода піниться тричі, може бути пов'язана з водоймою, що знаходиться в триярусному світі.

У всіх давніх ритуалах через віру в магію цього числа процеси повторюються тричі. Повторення однієї й тієї ж ритуалу тричі специфічно для вірувань тюркських народів. У деяких регіонах при перев'язуванні талії нареченої стрічкою їй на голову тричі надягають та знімають чоловічу шапку. Від псування і пристріту джгуть узерлик («могильник») і тричі проводять рукою з рослиною, що димить, навколо голови, що також свідчить про містику цього числа. Вогнища та казани з трьома ніжками, що мають важливе значення у тюркській культурі, також пов'язані з потрійною системою. Відповідно до тюркському світогляду, оскільки дух вогнища селиться у цих казанах, дуже важливо, щоб вони були з трьома ніжками. Ніжки казанів символізують минуле, сьогодення та майбутнє.

У якутському героїчному епосі «Могутній Ер Соготох» описується намет головного героя з тришаровою срібною стелею та триногими осередками в середині намету.

Цифра три широко використовується і в такому жанрі тюркського фольклору, як казки, і кожен момент відрізняється своїми смисловими відтінками.

III. Змістові відтінки цифри три в казках

Цифра три – одне з чисел, що найбільш часто зустрічаються в азербайджанських фольклорних зразках, звичаях, традиціях. Азербайджанські казки в основному починаються одиницею як початковою формулою, подвоюються невідомою країною та потроюються героями. У деяких казках цифра три протягом сюжету супроводжує всі події. Ця цифра, відбиваючись у казках різних мотивах, виконує різні функції.

2.1. Темпоральне розуміння цифри три у казках

Час у казках послідовно рухається в одному напрямку та ніколи не повертається назад, тому в таких зразках немає статичних описів. У казках описи даються в поступовій динаміці. Події ж відбуваються у невідомий час. Серед тимчасових формул казок цифра три посідає основне місце.

Більшість азербайджанських казок події відбуваються протягом 3 днів, 3 місяців, 3 років тощо.

«Казкові герої, які вирушили в дорогу з певним завданням, з певною метою, зазвичай прибувають у місце призначення, яке визначається у зв'язку з числом 3» [1]. Наприклад: Три місяці скавав він на коні без втоми, без сну та перепочинку, долаючи відстані, і нарешті досяг невеликої фортеці». У казці «Бахтіяр» герой, який вирушив за конкретним предметом, добирається до місця призначення за 3 дні та 3 ночі, у казці «Сирота Ібрагім і купець» – за 3 роки.

Цифра три найчастіше буває пов'язана з такими місцями підземного світу, як фортеця, печера, могила. У «Казці про Хатему» див, який не знає, де знаходиться «Гюлістані-Ірем», три місяці перебуває в дорозі з героєм, щоб звернутися до своїх старших братів. У казці «Трьохусий Кес» молодший син виконував передсмертну волю свого батька, три дні охороняючи його могилу.

Чудове народження та швидке зростання казкових героїв відбувається протягом потрійного часу. Наприклад, до медіальних формул, пов'язаних з чудовим зростанням казкового героя, входять такі: «А зараз я вам розповім про дитину. Що за диво дитина! Росте не щодня, а щогодини. За місяць він перетворився на трирічну дитину» (Azərbaycan nağilları, 2005: 124).

2.2. Просторове значення цифри три у казках

Згідно з зороастрійським віруванням діви мешкають у трикімнатних печерах на дні колодязів. Підземні печери відповідно до земних верств, створених Ангра-Майнью, побудовані таким чином, щоб у ланцюговій формі бути пов'язаними один з одним. Неможливо потрапити до третьої печери, або безпосередньо в останній темний світ, минаючи першу і другу печери. Тільки усунувши мешканця першої кімнати, розповсюджувача «злих слів», можна потрапити в житло «злих думок», і так само, знищивши другого, можна потрапити до володаря «злочинів». Після проходження цих трьох стадій можна отримати перепустку в Темний або Світлий світ.

У казці «Бахрам, син шаха» описуються три підземні світи. У казці три брати відправляються в дорогу за каменем білого джерела, що є засобом зцілення для їхнього засліпленого батька. На шляху їм трапляються три стежки. На першій із них напис: «Хто шукає, той знайде»; на другій – «Іди, розумніший, повернися», на третій – «Хто піде, той не повернеться». Як видно, у чарівних казках підземний світ позначається і словами «хто піде, той не повернеться», «підеш – не повернешся». Найчастіше цією дорогою йде молодший брат; якщо всі три брати обирають цей шлях, то справляються зі злими силами саме молодші брати. Цей мотив спостерігається у казках «Три брати», «Малікмамед». У казці «Три брати» старший брат обирає перший шлях, середній брат – другий шлях, молодший брат – шлях з написом «Хто піде, той не повернеться». Старший брат гине в сутичці з дивом у печері, середній брат потрапляє в ліс, де його вбиває ведмідь, молодший брат справляється з усіма труднощами завдяки своєму розуму, кмітливості і силі.

2.3. Три предмети у казках

У казках зазвичай буває три чарівні предмети.

Цифра три, яка найчастіше позначає кількість живих істот та неживих предметів підземного світу, безпосередньо пов'язана і з простором.

У казці «Трьохусий Кеса» ми бачимо трьох вогнедишних вершників на конях різного кольору, що прибули з того світу. Молодший брат, виконуючи передсмертну волю батька, охороняє його могилу три дні, протягом яких вступає в бій із вершниками в однаковому одязі на червоному, зеленому та жовтому конях і здобуває над ними перемогу.

У казці «Золотий Птах» [13] Золотий птах хоче піднести падишаху незвичайний подарунок, щоб завоювати його довіру та повагу. Птаху розповідають про те, що на вершині високої гори росте яблуня із трьома молодильними яблуками. Птах прилітає до цього дерева, зриває з нього одну гілку і приносить її падишаху. «Коріння цього дерева означає підземний світ і минуле, а гілки – небо і майбутнє» [11].

«В азербайджанському фольклорі цікавим прикладом, що виражає особливості древнього Древа Миру, є дерево, на якому знаходиться гніздо птаха Зюмрюд у казці «Мелікмамед». Коріння та стовбур дерева обвив дракон, який намагається дістатися до гнізда птиці Зюмрюд та з'їсти її пташенят. Малікмамед, вбивши дракона, рятує пташенят і завдяки цьому потрапляє у світлий світ. Як видно, коріння, стовбур дерева і істота,

що там знаходиться, пов'язані з підземним світом і злими силами, гілки ж дерева пов'язані зі світлим світом і добром. Дерево, яке постає перед Малік-мамедом, Дерево світу, що реалізує вертикальне – потрібний поділ світу, або космічне дерево» [11]. У казці «Що зробив Квітка Санавару і що зробив Санавар Квітці», дєрвіш дає падишаху три яблука. Він говорить йому про те, що кожна з трьох дружин повинна з'їсти по яблуку, і в результаті у кожної з них народжується син.

У казках зазвичай синам від батька у спадок передаються три предмети. У казках «Чарівне кільце», «Амір та дочка шаха» герою на згадку про батька залишаються три предмети: шапка, зурна та мішок. Ці предмети уособлюють честь, ремесло та гроші. У казці «Що зробив квітку Шуману» Махаммад, обдуривши дивів, придбав три предмети: чарівний халат, чарівну скатертину та корону.

2.4. Число осіб та образів у казках

В азербайджанських казках переважає мотив трьох братів чи трьох сестер. Події в казках, в яких фігурують три брати або три сестри, пов'язані з молодшими дітьми.

У казці «Вершник на білому коні» падишах на ім'я Дешгювар щороку брав за дружину трьох жінок і розлучався з ними через те, що вони не народжували дітей. Через роки дєрвіш дає падишаху ліки, і після цього всі його три дружини народжують по сину. У чудовому народженні дитини явно простежуються соціальні відмінності. Зазвичай у незаконному шлюбі, від непорочного зачаття народжуються діти представників нижчого стану – садівників, дроворубів, за допомогою чарівного яблука – діти представників вищого стану – падишаха, везира, купця. Син падишаха, народжений за допомогою чарівного яблука жінкою нижчого стану, зазнає принижень, знущань, образ з боку своїх братів, страждає через упереджене ставлення до нього батька. Однак, на відміну від інших, цей герой має чарівну силу, спритність і кмітливість.

Три сестри – основний мотив азербайджанських побутових казок. Рухаюча сила події у цих казках – стійка, розсудлива, вольова, мужня молодша дочка, яка хоробро бореться у чоловічому образі заради порятунку своїх батьків, сім'ї. Поряд з розумом ці дівчата мають незвичайну фізичну силу, що переверщує чоловіків. Інші дві дочки не можуть впоратися з труднощами і перешкодами на їхньому шляху.

Той факт, що дочок троє, пов'язаний з лєвізмом (протягом в ісламі – Г.О.), в якому число три

має важливе значення. У турецьких казках головні події розгортаються навколо молодшої дочки, і тому молодші дочки завжди розумні та здатні подолати будь-які перешкоди [14].

Крім того, великий інтерес представляє і той факт, що інших образів теж троє – див, дєрвіш і т.д. У казці «Золотий баран» три дєрвіші, що з'явилися вночі, пояснюють лисому, як зруйнувати чари, і тим самим рятують життя йому та Маліку. У казці «Гюльнар ханум» Три Діва панують над падишахом пері (пері – чарівна істота в образі прекрасної крилатої жінки – Г.О.). У багатьох азербайджанських казках Дивов, які є демонічними істотами, зазвичай буває троє.

У чарівних казках зустрічається і мотив «три голуби». У казці «Малік Мамед та Малік Ахмед» Малік Ахмед з великими труднощами рятує наречену свого названого брата Малик Мамеда – сина падишаха – і перетворюється на камінь. Минають місяці, у Гюлю-Гяхгях народжується син. Якось прилітають три голуби, сідають на гілку і буркують між собою про те, що якщо Гюлю-Гяхгях відрубає голову своєму синові на цьому камені, то Малік Ахмед чхне і встане. Гюлю-Гяхгях без вагань відрубає голову своєму синові і Малік Ахмед воскресає. Потім голуби кидають перо і кажуть, що якщо потерти ним голову дитини, то вона оживе. Голову дитини прикладають до тулуба, проводять по ньому пером – і дитина знову народжується.

2.5. Три спроби та три умови у казках

Із прислів'я «Atalar üçdən deyib» (пор. в російській мові: Бог трійцю любить – тобто все так чи інакше відбувається тричі, що будь-яка справа завершується не з першого чи другого, а третього разу) випливає, що азербайджанський народ домагається бажаного досягає мети з трьох спроб. І те, що чаклунські чари руйнуються після третьої спроби, пов'язане саме із цим. Віра в чарівну властивість числа три, зв'язок з міфічними віруваннями збереглися в триразовому повторенні ритуалів, що виконуються в стародавніх обрядах. Потрібна структура є ідеальною моделлю для будь-якого динамічного процесу». У казці «Принц Му Таліб» дєрвіш велить бездітному падишаху тричі на день купатися у холодній воді. У цій казці чудовим є не лише народження принца, а й ім'я назва, повторюване тричі: «Цієї миті гримнув грім, земля затряслася, над двором нависла хмара. З цієї хмари з'явилася стара, підійшла до хлопчика, взяла його на руки, поцілувала в щоку, приклала вуста до його вуха і тричі голосно промовила: «Принц Муталіб!».

У казці «Пастух Малік» героїня Сусан тричі вдаряє землю своєю чарівною палицею і перетворює всіх городян на людей.

В азербайджанських казках герою ставлять три умови, або ж, навпаки, герой ставить комусь три умови. У «Казці про джейран» (джейран-невелика антилопа – Г.О.) дєрвіш ставить Різван три умови; у казці «Учень кравця Ахмед» французький король ставить Шаху Аббасу три умови.

Як видно, в азербайджанських казках потрібна система створює різні відтінки значення та виконує певні функції.

Висновки. У висновку наголошується, що особливе ставлення до цифр є у багатьох народів, у тому числі й у тюркських, і це знаходить своє відображення у фольклорі, зокрема в міфологічному мисленні огузькому. Наголошується, що кожне плем'я мало свою цифру, число, і згодом деякі з них вважалися сакраментальними – священними, які приносять успіх. Вказується,

що цифра три вважалася священною для тюркських народів. У цій статті досліджували символічні значення цифри три в азербайджанських казках пояснюється з точки зору їх символічної значущості та семантичних особливостей. Аналіз цієї цифри проводиться з урахуванням тюркської системи вірувань. У статті семантичні функції цифри три в азербайджанських казках розглядаються в таких аспектах, як простір, час, спроба та ін.

В азербайджанських казках семантика та смислові нюанси цифри три різноманітні:

1. Герої дістаються місця протягом трьох днів, трьох місяців, трьох років тощо.
2. Героям доводиться обирати між трьома дорогами.
3. Героям дається три предмети, і протягом усієї казки вони виступають як допоміжні образи.
4. Герої із трьох спроб досягають своїх цілей.
5. У казках зазвичай буває троє дітей.

Список літератури:

1. Abdulla B. Folklorida say simvolikasi. Bakı : Elm, 2006. 148 s.
2. Ağasıoğlu F. A. Azərbaycan türklərinin İslamaqədər tarixi. (Doqquz Bitik). I Bitik: Tarixi qaynaqlar. Bakı : Ağasıoğlu, 2014. 368 s.
3. Ağbaba A. İ. Mifologiya (Filologiya fakültəsinin tələbələri üçün dərs vəsaiti). Sumqayıt : Sumqayıt Dövlət Universitetinin nəşriyyatı, 2008. 60 s.
4. Anohin A. V. Altay Şamanlığına aid materiallar. Konya : Kömen yayınları, 2006. 161 s.
5. Cəfərli Ə., Əhlimanqızı S. (tərtibçilər). Azərbaycan nağılları. 5 cildə, I c. Bakı : Şərq-Qərb, 2005. 369 s.
6. Cəfərli Ə., Əhlimanqızı S. (tərtibçilər). Azərbaycan nağılları. 5 cildə / II c. Bakı : Şərq-Qərb, 2005. 296 s.
7. Cəfərli Ə., Əhlimanqızı S. (tərtibçilər). Azərbaycan nağılları. 5 cildə / III c. Bakı : Şərq-Qərb, 2005. 296 s.
8. Məmmədov-Bəydili C. Türk mifoloji sözlüyü. Bakı : Elm, 2003. 418 s.
9. Əliyev O. Azərbaycan nağıllarının poetikası. Bakı : Səda, 2011. 192 s.
10. Gökalp Ziya. Türk Töresi. İstanbul : Kültür Bakanlığı, 1963. 141 s.
11. Hacılı A. A. Mifopoetik təfəkkür fəlsəfəsi. Bakı : Mütərcim, 2002. 164 s.
12. Hirik Erkan. Türk Dünyası Atasözlerinde Sayılar ve Anlam Alanları. *International Journal of Languages Education and Teaching*. Volume 5, Issue 1, April 2017. S. 223–241.
13. Pirsultanlı S. P. Azərbaycan ağız ədəbiyyatında nağıllar. Gəncə : Gəncə Dövlət Universitetinin nəşriyyatı, 2012. 144 s.
14. Sadıç Aysun. Masallarda Kadın (Güneydoğu Anadolu və Doğu Karadeniz Masal Örnekleri). Gaziantep Universiteti Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi. Gaziantep. 2008.
15. Жирмунский В. М. Сказание об Алпамыше и богатырская сказка. Москва : Вос. лит, 1960. 333 с.

Osmanova G. NUMBER THREE IN AZERBAIJANIAN FAIRY TALES

The main aim of the study is to determine the semantic-stylistic functions of the number three in Azerbaijani fairy tales.

Research objectives:

- 1) review and analysis of theoretical literature related to the topic;
- 2) revealing the semantic shades of the number three in Azerbaijani fairy tales.

Methods and methodologies. In the article, the figures three are identified and evaluated by a descriptive method. Azerbaijani fairy tales are the main methodological source of the research. Such methods as the scientific and theoretical views of Azerbaijani, Turkish and Russian scientists on this topic were also used as sources.

The scientific novelty of the study lies in the fact that the distinctive semantic features of the number three in Azerbaijani fairy tales are analyzed. It is noted that in all ancient rituals, because of the belief in the magic of the number three, the processes are repeated three times. It is emphasized that in some regions, when tying

the bride's waist with a ribbon, a man's hat is put on and removed from her head three times. Also, from damage and the evil eye, they burn an uzerlik ("burial ground") and three times hold a hand with a smoking plant around the head, which also testifies to the mysticism of this number. Hearths and cauldrons with three legs, which are important in Turkic culture, are also associated with the tripartite system. It is noted that according to the Turkic worldview, since the spirit of the hearth settles in these cauldrons, it is very important that they be with three legs. The legs of cauldrons symbolize the past, present and future.

Conclusion. *In conclusion, it is noted that many peoples, including the Turkic ones, have a special attitude to numbers, and this is reflected in folklore, in particular, in the Oguz mythological thinking. It is emphasized that each tribe had its own figure, number, and over time, some of them were considered sacramental – sacred, bringing good luck. It is indicated that the number three was considered sacred for the Turkic peoples. In this article, the studied symbolic meanings of the number three in Azerbaijani fairy tales are explained from the point of view of their symbolic significance and semantic features. The analysis of this figure is carried out taking into account the Turkic belief system. In the article, the semantic functions of the number three in Azerbaijani fairy tales are considered in such aspects as space, time, attempt, etc.*

Key words: *Azerbaijani fairy tales, number three, semantic shades, space, time, objects, trinity.*